

Kapitel 16

**Morfars farmors syster,
mamma och jag: Återtagande
och synliggörande av
lulesamisk och skogssamisk
historia och identitet som
antikolonial och antirasistisk
praktik**

May-Britt Öhman

Inledning¹¹⁶

Hur hänger ett foto av en lule- och skogssamisk kvinna taget 1868 ihop med ett samtal mellan mor och dotter i ett kök hundra-trettio år senare? Hur hänger fotot och kökssamtalet ihop med svensk bosättarkolonial historia? Hur kan ett sammanlänkande av fotot, dess publicering i en webbutställning vid ett av svenska staten finansierat museum och kökssamtalet bidra till att utmana föreställningar om svenskhet, vithet, homogenitet, berättelser om framsteg och modernitet? Hur kan man med stöd av samiska perspektiv på stöld och förstörelse av marker och vatten bidra dels till att kritisera en pådyvlat glömska, och dels till återtagande av samisk identitet?

Dessa är frågorna som jag söker väva samman i denna artikel. Min utgångspunkt är bilden på min morfars farmors syster, den skogs- och lulesamiska kvinnan Brita Stina Larsdotter Rim, från 1868, en bild som jag mötte 2008 för första gången i en webbutställning, samt ett kökssamtal på svenska med min mamma, ett decennium tidigare.

Brita Stinas ansikte återfinns, än i dag, via Nordiska museet tillgängligt online, utan restriktioner, utan etiska förbehåll, och utan att Brita Stinas livshistoria finns återgiven. Inte heller finns berättelsen om hur svenska staten stal Brita Stinas marker från henne, genom den så kallade Avvittringen, och därmed helt förändrade förutsättningarna för hennes familj och efterkommande. Detta är än i dag ett vanligt förekommande sätt att utnyttja bilder på samer, tagna i samband med rasbiologiska studier, som kuriosa, där samer exotifieras och görs till den

116 Artikeln är en modifierad version av Öhman, May-Britt 2021. Morfars farmors syster Brita Stina Larsdotter Rim: Återtagande av lulesamisk och skogssamisk historia och identitet i ett bosättarkolonialt Sverige. *Tidsskrift för kvinnorsforskning*, vol. 45, nr 4, Scandinavian University Press / Universitetsforlaget AS, 2021, s. 197–214. Återpublicerad med tillstånd.

Andre, men där svenska statens rasism och markstölder osynliggörs. Det har dock alltmer kommit att ifrågasättas av det samiska samhället. Samer har även utvecklat olika strategier för att återta kontrollen över bilderna, att använda bilderna på sina egna sätt, som den samiske forskaren Veli-Pekka Lehtola (2018) beskriver i artikeln ”Våra historier i de andras fotografier”.

All historieskrivning är av nödvändighet partisk; det har betydelse vem som får möjlighet att skriva historia, samt undervisa om densamma. Vikten av att synliggöra kön, klass och etnicitet har lyfts fram av historiker sedan åtminstone 1980-talet (Scott 1986). Historieskrivning har använts för att framhålla och hylla nationalstater, och specifika grupper av människor. För historiker är det relevant att både identifiera och kritisera myter, däribland nationella och nationalistiska sådana. Från urfolks-håll har historiker och andra författare, inom och utanför akademien, sedan mer än hundra år ifrågasatt bosättarkoloniala perspektiv. Bland dessa återfinns de två samiska talespersonerna Elsa Laula (Renberg) (1904) och Karin Stenberg (Stenberg & Lindholm 1920). Dinéhistorikern Jennifer Nez Denetdale skriver:

... att skriva vår egen historia innebär att vi som urfolksforskare exponerar de koloniala strukturer som formar våra liv som urfolk, samt att bli kritiskt medvetna om hur vi har tagit amerikanska sanningar om urfolk som vår verklighet, och därigenom accepterat vår marginella position i det amerikanska samhället (2007:160).¹¹⁷

Som historiker och feministisk forskare använder jag mig utöver av vanliga historiska metoder, att gå igenom arkiv, även av ego-historia (Nora 1989) i samspråk med urfolksfeministisk metodologi (Denetdale 2007; Öhman 2016; Öhman & Wyld 2014). Med ego-historiemetoden, utvecklad av historikern Pierre Nora (1989) skriver historikern in sig själv i sin forskning, analyserar sin egen historia och koppling till territorier och platser, samt till själva aktiviteten att skapa historia, arkiv, utifrån minnen och ”minnesplatser” (Nora 1989). Minnen, kollektiva såväl som individuella, vilka inte tidigare hörts, måste historikern själv ta

117 Översättning från engelska av författaren.

ansvar för att lyfta fram. Ego-historia är för urfolk en utmärkt metod att återta historia vilken undanträngs i bosättarkolonial historieskrivning (Öhman & Wyld 2014).

Mötet med Brita Stina och samtalet i min mammas kök ett decennium tidigare

Första mötet med Brita Stina, år 2008

Två år efter min mammas bortgång berättade min morbror, född 16 år efter min mamma och närmare min generation än hennes – under en bilfärd i Jokkmokk – att vi är samer. Det var fullständigt överrumplande nyheter för mig, jag var då nästan 42 år gammal. Strax därefter sökte jag på internet efter vårt samiska släktnamn Rim och träffade då på en webbutställning som nyligen hade publicerats vid Nordiska museet, i Sveriges huvudstad Stockholm. Från webbutställningen tittade morfars farmors syster Brita Stina Larsdotter Rim, och hennes make Johan Anders Svensk, tillbaka på mig, från 140 år tidigare. Det var överväldigande. Dels för att jag inte hade haft en aning om vår samiska historia, tills alldeles precis nyss. Dels för att det är så fantastiskt att möta släktingar från så långt tillbaka i tiden. De har sina sommarvardagskläder, lulesamiska kläder, på sig. Jag tänkte på att om jag skulle åka i en tidsmaskin för att hälsa på, så skulle jag behöva deras hjälp för att överleva. Jag har inte deras kunskaper för att införskaffa och bevara mat och hålla huset varmt under långa tider. Tillgång till dricksvatten skulle vara en daglig utmaning. Jag funderar på vad de levde av och tänker på den före vattenkraftsutbyggnaden laxrika Lule älv, renar, jakt och handel. Vilka starka och kunniga människor, som föregått mig och levt på de platser jag nu vistas på och kan lata mig på, där jag kan hämta mat i butiker och få värme genom el från Lule älv. Hej mina skogs- och lulesamiska anmödrar! Så underbart att mötas!

Kökssamtalet i mitten av 1990-talet

Jag är på ett av mina återkommande besök, hos min mamma, i min hemstad Luleå, 16 mil nedströms från Brita Stina och Johan Anders hem. Det är ett decennium eller mer innan jag för första gången ska höra talas om och möta Brita Stina och Johan Anders. Jag är omkring 25 år gammal,

och har flyttat 90 mil söderut, till Uppsala för att studera vid universitetet. Jag är blond, 1,63 m lång, och har blåa ögon. Jag har vuxit upp i föreställningen om att jag är helsvensk. Ingen har någonsin sagt något annat i alla fall. Jo, vid något tillfälle har jag visst fått frågor om mina höga kindben, en gång på mellanstadiet av lärarinnan, och några gånger som vuxen. Jag har dock inte närmare tänkt på vad det skulle innebära att ha höga kindben, att det skulle ha något med min etnicitet att göra. Min mamma är tio centimeter kortare än jag, hon har korpsvart hår och lika höga kindben. Hon är född och uppvuxen i samma område som Brita Stina, i Jokkmokk. Det har jag heller aldrig reflekterat över, att det skulle innebära något speciellt. Denna dag, då vi befinner oss i köket, berättar hon att hon börjat med släktforskning. Liksom i förbifarten säger hon ”jag hittade några samer i släkten på 1700-talet”. Jag hajar till, i Luleå känner jag inte till några samer, ingen talar om samer. Inte ens alla de gånger jag hälsat på morföräldrarna i Jokkmokk har någon ens nämnt ordet ”samer”. Ordet, begreppet, är fränkopplat från min egen självbild, men låter intressant. Jag är ytligt bekant med några få samer, på andra ställen i landet. Så jag svarar lättsamt – ”vad roligt, då är vi samer då!” utan någon närmare tanke.

Men då ändras i ett slag stämningen. Jag kan inte minnas att jag sett min mamma på allvar arg eller upprörd, hon var väldigt lugn till sinnet. Nu har hon ett ansiktsuttryck som jag aldrig sett förut, allvarligt, stelt, argt. Hon säger bara ”Nej”. Det är nog ganska lågt hon säger det, inte högt alls. Men det känns nästan som ett slag i ansiktet. Jag blir så paff och nästan lite rädd av denna reaktion, att jag inte säger något mer. Ett par år senare insjuknar hon, det finns inget utrymme att samtala om detta mer. Hon går bort 2006, bara 64 år gammal. Kvar är jag, än i dag, med alla funderingar om vad som egentligen hände där i köket, varför blev hon så upprörd?

Nedan ska jag återkomma till Brita Stinas livshistoria. Jag vill först stanna upp vid en diskussion om hur jag analyserar mina minnen återberättade ovan. Mina minnen och erfarenheter utgör en avgörande del av Sveriges koloniala och bosättarkoloniala historia och nutid. De är avgörande i ett pussel för att förstå såväl svensk som samisk historia och nutid. Min oförståelse inför mammas upprördhet, hennes ”Nej (vi är INTE samer)”, tystnaden om min familjs samiska arv, och mitt

överväldigande möte med Brita Stina, utgör en viktig del av svensk historia. Under de år som passerat sedan 2008 har jag haft möjlighet att sätta mig mer in i min familjs samiska historia, och nutid. Jag har fått stöd och omsorg från andra samer. Från allra första början av Agneta Silversparf, skogssamisk historiker och grundare av kulturföreningen Silbonah Sámesijdda. Agneta har med föreningen som grund arbetat med att stärka skogssamisk identitet sedan slutet av 1990-talet (Silver-sparf 2009, 2017). Jag välkomnades varmt och uppmuntrades från flera håll att engagera mig i samiska föreningar, såsom just Silbonah Sámesijdda och Stockholms Sameförening, och jag valdes in som ersättare i Sámedigge, Sametinget, 2013–2017. 2011 valdes jag in som styrelseledamot i Sámiid Riikkasearvi, Svenska Samernas Riksförbund, SSR, och verkade där i fyra år.

Att jag tidigare visste så lite om min familj och om samisk historia, hänger dels ihop med att den historia som jag fick lära mig i skolan, och vid universitetet, helt och hållet osynliggjorde samisk existens, och samiska perspektiv. Dels hänger det ihop med att min mamma och hennes familj hade goda anledningar att dölja sin samiska tillhörighet. I filmen *Sameblod*, av Amanda Kernell (2017), ges en god illustration av hur unga samer, och samiska kvinnor, under första hälften av 1900-talet förmåddes, genom yttre press, rasistiska nedsättande föreställningar om samer vilka begränsade deras livsutrymme, att söka glömma, förtränga, avvisa sin samiska bakgrund och identitet, och i stället försöka bli svenska.

Försvenskningen av Sverige och olika versioner av vithet som knutits till förståelsen och skapandet av en nationell identitet som svensk, av vad ”svenskhet” är, sedan tidigt 1900-tal har belysts av ett flertal författare. Etnologerna Billy Ehn, Jonas Frykman och Orvar Löfgren (1993) diskuterar avgörande byggstenar i konstruktionen av nationell svensk identitet under 1900-talet. Historikern Anne-Li Lindgren (2002) analyserar hur skolbarn, genom skolradion, formades till att anamma den svenska nationella identiteten. Ylva Habel, forskare i medie- och kommunikationsvetenskap, analyserar de svenska vithetsnormerna i nutid. Hon lyfter med utgångspunkt i sin egen erfarenhet som afrosvensk, med icke-vit hudfärg, med stöd i Frantz Fanons (1997) *Svart hud, vita masker*, hur den som inte uppfyller dessa vithetsnormer måste vidta strategier

för att kunna överleva i ett Sverige där rasism inte får benämnas, där diskriminering av icke-vita avfärdas som hjärnspöken hos personer med personliga problem: ”– det är en strategiskt anammad blindhet som är helt nödvändig för den sociala överlevnaden i vårt specifika klimat. Att vidgå att man utsätts för diskriminering – i en kultur som bara då och då kan tillskriva problemet en verklighet överhuvudtaget – innebär ordentliga prestige- och värdighetsförluster” (Habel 2008:44).

Samiskhetens många dimensioner, vilka formas inom ramarna av svensk kolonisation och lagstiftning sedan flera hundra år, har Christina Åhrén (2008) utforskat i sin doktorsavhandling *Är jag en riktig same? En etnologisk studie av unga samers identitetsarbete*. ”Vithet” som begrepp i relation till samer har diskuterats av bland andra de samiska forskarna Harald Gaski (1993) och Astri Dankertsen (2019). De framhåller att rasbiologer från mitten av 1800-talet och ett sekel framåt definierade samer som asiater, och därmed icke-vita, samt att stereotypen av hur samer ser ut baseras på denna föreställning. Till stor del lever denna stereotyp kvar än i dag, samtidigt som samers urfolksstatus återkommande ifrågasätts just för att majoriteten samer är ljushyade, och att många är blonda, ljushyllta, blåögda, precis som jag. Föreställningar om samer som svarthåriga, kortväxta, med höga kindben är baserad på utseendet hos individer i specifika samiska släkter, reproducerade och förstärkta genom rasbiologiska studier där vithet – svenskhet – särskiljs från de Andra (jämför Dankertsen 2019:131, 146).

Jag förhåller mig till kolonialism och bosättarkolonialism som i det närmaste utbytbara begrepp. Skillnaden dem emellan brukar beskrivas såsom att inom koloniala system utnyttjas det koloniserade områdets resurser och människor, medan inom bosättarkoloniala system är strävan att ersätta den tidigare befolkningen med andra människor, eller att den befolkningen tvingas till assimilation, till att bli som bosättnarbefolkningen. För mig, som skrivit min doktorsavhandling inom området kolonial historia, med fokus på Tanzania, så framstår begreppen som till sin kärna likvärdiga. Bådadera innefattar kontroll av såväl människor som marker – territorium – och naturen. Detta sker med den kongolesisk-franske filosofen och filosofihistorikern Valentin Mudimbes ord först genom skapandet av en föreställning av det koloniserade området som ”primitivt”, följt av en koloniserande struktur vilken innefattar tre

handlingar: dominansen över det fysiska territoriet, reformeringen av lokalbefolkningens mentalitet och integrationen av lokal ekonomisk historia i ett västerländskt perspektiv (1988:2).

Patrick Wolfe (2006:388), historiker och inflytelserik forskare inom området bosättarkoloniala studier, skriver att inom bosättarkolonialism är rasifiering och rasism verktyg för att, genom uttradering av den befintliga befolkningen, uppnå övertagande av kontroll av marker och vatten, territorium; allt urfolk behöver göra för att hamna i vägen för kolonisation, uttradering och assimilering är att stanna hemma.

Sverige, Norrbotten, skogssamer och tornedalingar

Artikeln berör det område som i dag kallas Norrbottens län, motsvarande en fjärdedel av Sveriges yta. Området kallades fram till 1809 Västerbotten – Sverige väster om Bottenviken, då Österbotten, Finland, var den östra delen. Norrbotten gränsar även till Norge, en gräns som accentuerades 1905, då Norge valde att dra sig ur den union med Sverige som existerat i nittio år. I Norrbotten återfinns åtminstone tre samiska språk (nord, lule, pite), samt finska och meänkieli (tidigare benämnt tornedalsfinska). Människor har rört sig över hela området i tusentals år, samt utövat handel även med de södra delarna av det territorium som i dag kallas Sverige (Mundal 2004; Svonni 2008; Zachrisson 1997). Den lulesamiska kulturen och språket följer Lule älvdal, från Bottenviken till Norska havet.

Tornedalen som språk och kulturområde överlappar lule- och nord-samiskt område. 1999 erkändes tornedalingar som en av Sveriges officiella erkända nationella minoriteter, och meänkieli erhöll status som nationellt minoritetsspråk (Persson 2018:16ff).

Försvenskkningsprocesserna som inleddes i Norrbotten efter 1809, då området skulle knytas starkare till svenska staten, innefattade ansträngningar för att etablera det svenska språket och löpte parallellt med industriella exploateringar – omfattande skogsbruk, malmutvinning, elproduktion genom vattenkraft och inte minst järnvägar. I början av 1900-talet blev även rasbiologin en uttalad del av svensk statlig politik, där samer, finnar, tornedalingar och svenskar graderades på en skala där samerna stod näst lägst. Allra lägst stod de ”rasblandade”, barn till samer och tornedalingar. Sådana som min mamma, sådana som jag.

Det lulesamiska kultur- och språkområdet sträcker sig från Bottenviken i öster till Norska havet i väster. Karta över dagens samiska språkområden i nord av Mikael Svonni (2008:36). Dock finns uppteckningar av samiskt språk längre söderut, som i Gävletrakten på 1700-talet (Lars-Gunnar Larsson, 2018).

Svenskar uppmanades till att avstå från denna ”rasblandning”, för att inte degenerera den svenska folkstammen (Elenius 2002; Lundmark 2002; Persson 2018; Öhman 2016; Össbo 2020). Detta var en del av ett politiskt maktspel om marker och naturresurser, vilket jag var helt omedveten om när jag växte upp i Luleå.

Konsekvensen av maktspelet blev att det blev en livsviktig strategi för överlevnad att vara – eller bli – svensk för de, som i min familj, som, enligt svenska statens företrädare, inte var riktigt riktiga samer, och framför allt i de många släkter i området där denna förhatliga ”rasblandning” hade skett. Trots att jag växte upp i allt detta, i samiskt territorium, av lulesamisk och skogssamisk familj, med en meänkielitalande mormor från Tornedalen, var det aldrig något jag fick lära mig det minsta om. Det var belagt med tystnad. Osynliggörande. Det jag växte upp med var att vi alla var svenskar. Det var en självklarhet så stark att jag inte ens förstod att det var möjligt att ifrågasätta. I skolan studerade jag svenska, norska, danska, engelska, franska och spanska, men aldrig samiska, finska eller meänkieli. Jag fostrades till minnesförlust och språkförlust. Till kulturförlust. Till homogen svenskhet (jämför Elenius 2002; Persson 2018). Med Habels (2008) ord: Jag uppfostrades till en strategiskt anamman blindhet, nödvändig för (social) överlevnad.

Fotot av Brita Stina och hennes make Johan Anders

Brita Stina Larsdotter Rim (1832–1910) var alltså min morfars farmors syster. Brita Stina och hennes make, Johan Anders Svensk (1842–1929), fotograferades 1868, samtidigt med många andra i Jokkmokksområdet. Berättelsen om just detta tillfälle, fotograferingen av Brita Stina och Johan Anders, fanns bevarad i släkten, vilket framkom vid etnografiska uppteckningar och intervjuer som gjordes på 1930-talet av J.G. Ullenius, själv också från Jokkmokk. Han arbetade på uppdrag av Norrbottens hembygdsförening och intervjuade min morfars far och andra bybor (Ullenius 1932) just för att uppteckna skogssamiskt liv och kultur. Enligt berättelsen togs fotot i närheten av platsen Ligga, vid Stora Lule älv, då Brita Stina och maken var på väg att hälsa på makens fosterfar. Att jag fick kännedom om denna berättelse hänger ihop med en del av allt det arbete som görs just av samer själva för att uppteckna sin egen

historia. Den skogssamiska historikern och släktforskaren Agneta Silversparf (2002) har gått igenom och renskrivit Ullenius handskrivna anteckningar från intervjuer i Jokkmokks byar, vilka finns i Norrbottens museums arkiv.

Vid den här tiden var det främst lulesamisktalande som levde i Jokkmokksområdet; det var före tvångsförflyttningarna av nordsamer från Karesuandoområdet efter unionsupplösningen (Marainen 1996). Svenska och finska var också framträdande språk (Hultblad 1968:170). Man utövade ett flertal näringsfång såsom renskötsel, jakt, fiske, odling, läkekonst, själavård, tjärdalsbränning, turistguidning, hantverk och handelsutbyten. En del av invånarna, de som av utifrån kommande besökare återkommande kallas ”fjällsamer”, drog – och drar än i dag – till fjällen med renhjorden under sommarhalvåret. De som stannade då, och även i dag stannar kvar i skogslandet, brukar omnämnas som ”skogssamer”. Några ägnar sig främst åt fiske – ”fiskarsamer”, och skiljer sig från de övriga i att de inte hade, eller i dag har, några alls, eller något större antal, renar. Fiskarsamer nämns återkommande i källor på svensk sida, även om de hamnat i skymundan i det kraftiga fokus som många upptecknare haft på renskötsel (Hultblad 1968; Larsson 2021; Marklund 2015; Norstedt 2020).

Enligt Gudrun Norstedt (2020) var laxfiske en avgörande näring för flera skogssamiska familjer i Jokkmokksområdet ända in på 1900-talet, vilket dock till stor del har förbigåtts i tidigare publicerad etnografisk dokumentation av samiska näringar. J.G. Ullenius (1932) beskriver dock skogssamiskt fiske detaljerat. Jokkmokksområdet var sedan länge ett handelscentrum med marknad varje år i februari sedan 1605, efter kungligt påbud. Innan dess bedrevs marknaderna på andra platser i området (Hultblad 1968:68–71).

Lotten von Düben (1828–1915) reste i samiska områden på svensk sida, främst i Norrbotten och i Lule älvdal, tillsammans med sin make, Gustaf von Düben (1822–1892) under sommarhalvåret detta år. Gustaf var utbildad läkare, medicine doktorsgrad vid Uppsala universitet, från 1860 professor i fysiologi och anatomi vid Karolinska institutet, och ledamot av Kungliga Vetenskapsakademien. Han var även politiker, ledamot av ständsriksdagen, samt stadsfullmäktig i Stockholm. Från mitten av 1860-talet arbetade han med att katalogisera insamlade, stulna,

mänskliga kvarlevor från samer. Det var detta rasbiologiska arbete som väckte hans intresse för att studera även levande samer på närmare håll och därför besöka samiska områden (Lundmark 1982:10; SBL 1945). Med sig på sin resa bar Gustaf och Lotten förutfattade meningar om samer, där samer framhålls som underlägsna en föreställd nordisk "ras". Om detta vittnar den publicerade boken 1873, med ett flertal exempel. Denna nordiska "ras" framhålls som överlägsen i fråga om fysisk kraft, samhällsorganisation, kultur och religion (Lundmark 1982:10; Düben 1873:287, 314, 316, 367).

Fotografierna som Lotten tog finns på det i dag av svenska staten – av skattemedel från de exploaterade naturresurserna på samiska territorier – till stor del finansierade Nordiska museet i Stockholm. Etablerat under tidigt 1900-tal är Nordiska museet det största kulturhistoriska museet i Sverige (Nordiska museet 2012). Efter 140 år i arkiven så var det samma år som jag fick kännedom om min samiska historia som fotografierna digitaliserades och blev tillgängliga för hela världen genom webbutställningen med titeln "Foto Lotten von Düben".

Webbutställningen utgörs av sju sidor med olika rubriker: *Foto Lotten von Düben*, *Gustaf och Lotten von Düben*, *Resorna till Lappland*, *Boken och illustrationerna*, *Fotografierna*, *Våtplåt och stereokamera*, *Bilden av det samiska*. Här finns även ett fotoalbum att bläddra i (Nordiska Museet 2008a). På webbutställningens första sida finns ett foto av Maria Persdotter, Sirkas, i sin gåbbde. Utställningen har ett tydligt svenskt och bosättarkolonialt perspektiv.

Det är Lotten och Gustafs perspektiv som är i fokus i webbutställningen. Deras resor och vedermödor återges medan de i porträtt avbildade samerna namnges, men deras respektive historia berättas inte. Inte heller återges något om områdets våldokumenterade historia. Inget nämns om de marker, de skatteland, som dessa samer ägde och själva verkade inom då fotografierna togs, eller att skattelanden helt sonika stals från dem, av svenska staten, mindre än två decennier efter Lottens och Gustafs besök.

Detta sätt att ställa ut denna typ av exotifierande fotografier på samer reproducerar det sätt som de rasbiologiska studierna gjordes. Detta trots att detta utifrånperspektiv tidigt utförligt kritiserades av just samer (Stenberg & Lindholm 1920:6ff). Avbildningen, fotograferandet av samer, som

påbörjades på 1850-talet, gjordes just av forskare och resande i samiska territorier utifrån antropologiska, rasifierande och rasistiska perspektiv.

Lehtola (2018) beskriver att fram till 1960-talet togs majoriteten av fotografier av samer av personer utifrån; man valde ut de samer som framstod som just genuina, främst i det att de bar traditionella samiska kläder. De samer som inte uppfyllde det kriteriet finns betydligt mindre återgivna. Traditionen att medelst fotografi avbilda samer avlöste tidigare avbildningar som gjordes i form av målningar och träsnitt, vilka finns återgivna redan på 1500-talet, däribland av Olaus Magnus (1555).

Ett viktigt undantag här i fråga om fotografier som bör belysas är Nils Thomasson, en framstående samisk fotograf och renägare verksam under 1900-talets första hälft (Thomasson 1980).

Dessa fotografier på samer som "genuina" i sina traditionella dräkter, är tagna just inom specifikt denna forskningstradition, de var menade som en del av just rasbiologiska studier. Utgångspunkten var att samer var annorlunda, exotiska, mystiska – och just "traditionella" som en motsats till de "moderna" och förmodat mer civiliserade svenskarna, den föreställda högre stående nordiska "rasen".

Denna representation av samer som traditionella, och omoderna, skedde även inom framställning av vykort (jämför Baglo 2011).

Men, det är inte hela historien. Många andra samer finns troligen på bild från denna tid, med och utan samiska dräkter, då det togs bilder i andra sammanhang. Fotografi som teknik nådde Sverige på 1840-talet och resande fotografer besökte städer i de norra delarna från 1850-talet, där intresserade kunde ta bilder i samband med kyrkobesök. Dessutom etablerades ett stort antal fotoateljéer i Norrbotten och det finns en stor mängd fotografier härifrån (Moritz & Landberg 2012). Bland dessa fotografier torde med största sannolikhet finnas många samer fotograferade, i samisk dräkt respektive andra kläder, något som återstår att bättre undersöka.

Mitt möte med bilden av Brita Stina och hennes make Johan Anders var, som jag beskriver i mitt minne i inledningen, en omvälvande upplevelse. Det var fantastiskt att se dessa släktingar från så lång tid tillbaka, samtidigt som det även var första gången jag fick se någon i min familj så tydligt "samisk", eller rättare sagt på det sätt jag uppfostrats att identifiera "det samiska" (Lehtola 2018:3), som annorlunda. Fram till detta möte

hade samer för mig, genom min uppfostran, varit just de Andra. Nu blev de – jag. Min familj. Det är än i dag svårt att formulera hur jag förhåller mig till detta, både när jag tänker tillbaka till det ögonblicket, och när jag i dag tittar på bilderna. Webbutställningens texter gör det inte lättare för mig. Nordiska museet har ett motto sedan etablerandet: ”Känn dig själv”. I museets verksamhetsplanering för 2015–2025 skrivs hur mottot ska användas: ”Känn dig själv” som är museets motto ska genomsyra verksamheten och ge perspektiv på vad det innebär att vara människa i Sverige (Nordiska museet odaterad). Mottot ”Känn dig själv” uppfattar jag, genom webbutställningen, riktas till May-Britt, som den självklart vita svenska blonda kvinnan jag så länge trodde att jag var. Inte till May-Britt, skogs- och lulesamen, med även tornedalsk tillhörighet.

I många år efter att jag 2008, två år efter mammas bortgång, via min morbror, fick veta om att min familj var – är – samer, så var jag besviken för att jag inte hade fått veta denna historia tidigare i livet. Efter samtal med många andra samer under årens lopp därefter, har jag börjat fundera över vad en tidigare vetenskap hade medfört. Kanske var det genom att växa upp som svensk, vit, blond, jag kunde uppnå en självsäkerhet som bara en vithyad och blond svensk tillåts ha (jämför Dankertsen 2019; Ehn, Frykman & Löfgren 1993; Habel 2008; Kernell 2017). Den strategiska blindheten, med Habels (2008) ord, jag uppfostrats till kanske är just vad som i dag ger mig styrkan att på djupet undersöka vår historia, med alla inslag av rasism och rasifiering, och konsekvenserna därav. Min mammas erfarenheter av rasism besparades mig, genom hennes tystnad. Jag vet än i dag fortfarande inte vad som hände henne, vad som fick henne att så starkt förneka samisk identitet. Men något måste det vara. Jag bävar inför att en dag få reda på det. Jag kanske har kraften, förmågan att skriva detta, utan att gå sönder, just tack vare mammas tystnad. Så jag följer Nordiska museets uppmaning om att lära känna mig själv. Jag vänder blicken och ifrågasätter.

Brita Stinas och Johan Anders livshistoria

Jag har gjort en studie, såväl i arkiv som med hjälp av tidigare litteratur, för att sätta samman Brita Stinas och Johan Anders historia. Deras erfarenheter visar på svenska statens relationer med skogssamer, i fråga

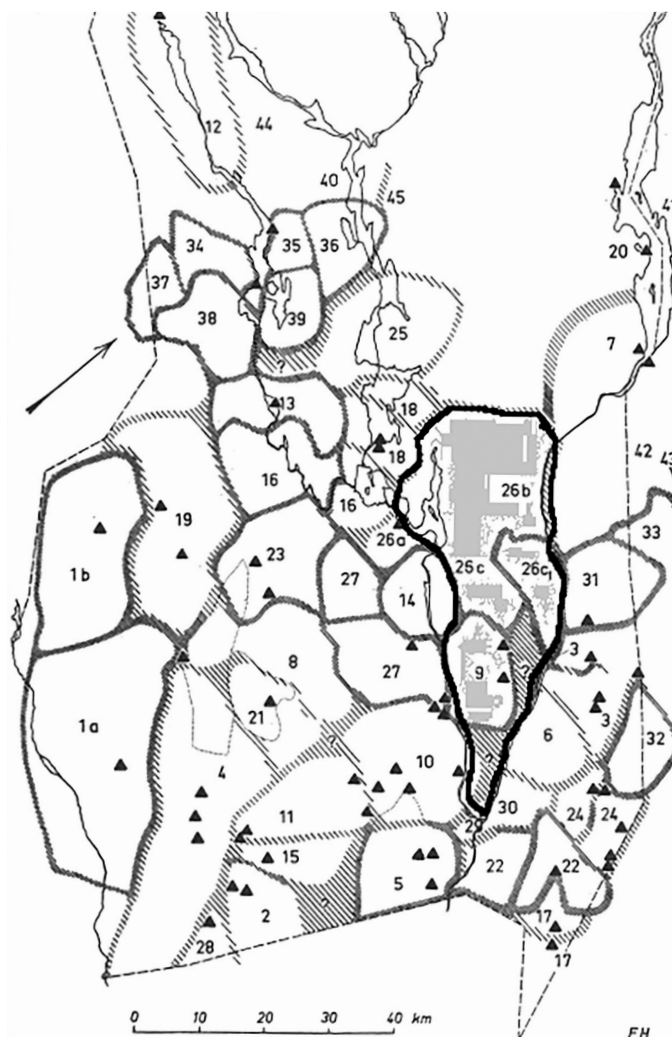
om rättigheter till marker och vatten, och hur det hänger ihop med rasism och rasifiering som verktyg för att ta över territorium, och därmed utträdelse av skogssamer som kultur (Wolfe 2006).

Jag har dock endast skrapat på ytan, då jag ville se hur mycket som skulle krävas för att teckna en bild över deras liv, en bild som skulle ha kunnat tecknas samtidigt med webbutställningen. Eller som skulle kunna finnas som komplettering nu. Min artikel blir denna komplettering. Det visade sig vara överraskande lätt att få tag på en hel del, utan att ens fysiskt behöva besöka ett arkiv. Numera finns det mycket digitaliserat material tillgängligt online. Det finns även omfattande litteratur att tillgå för den som vill ge människorna på bilderna i Nordiska museets webbutställning ett respektfullt och historiskt adekvat sammanhang.

Till att börja med: boken som publicerades 1873, vari bilderna tagna av Lotten återgavs som litografier, beskriver samiskt liv och leverne (Düben 1873). Boken bygger på två resor i samiska områden; Lotten och Gustaf gjorde ytterligare en resa 1871. Boken finns tillgänglig på ett flertal bibliotek och även online. I den finns omfattande beskrivningar av ”skogssamer”, ”fiskarsamer” och ”fjällsamer”, såväl från tidigare uppteckningar av utifrån inresande, som från deras egna iakttagelser. Även om det av det som ovan beskrivits tydligt framgår att de tolkningar som de gör till stor del bygger på såväl okunnighet som en rasistisk och nedlåtande syn på samer, finns ansatser till att framhålla att samer är de bäst lämpade att förvalta markerna i de nordliga områdena, att markerna i fjällvärlden och skogslandet här främst är lämpade för renskötsel, av fjällsamer respektive skogssamer:

De stora fjällsträckorna, fjällöknarna, äro i allmänhet för all annan boskaps skötsel odugliga och kunna ensamt åt renarne erbjuda föda; här är Fjäll*ppens verkningsplats. De stora icke odlingsbara landsträckorna, som ligga emellan fjällregionen och kustlandet, kunna icke heller på ett nyttigare sätt användas, emedan den föda, renen egentligen förtär, icke af andra kreatur användes der till; här är och bör vara Skogsl*ppens hem (Düben 1868:493).

Skogssamernas leverne och kunskaper framhålles, särskilt om hur de vårdar skogen, på ett framträdande sätt (Düben 1873:472). Andra böcker

Skattelanden i Jokkmokksområdet, ungefärliga gränser. Skattelanden var land som samer betalade skatt för, på samma sätt som bönder kunde äga och skatta för mark. På dessa marker hade samer rätten till fiske, jakt och renskötsel, från åtminstone 1500-talet in på 1800-talet, då dessa togs över av svenska staten utan ersättning genom den så kallade Avvittringen. Markerat område är skattelandet mellan norrälven – Stora Lule älv – och sörrälven – Lilla Lule älv – som tillhörde Brita Stinas familj, och där hon och maken kunde leva gott fram till Avvittringen. Skogssamisk renskötsel finns än i dag i området. Karta: Öhman, efter Hultblad (1968:118).

som tillsammans kan ge en mer heltäckande bild av samiskt liv i Jokkmokkstrakten är till exempel Bertil Marklunds (2015) doktorsavhandling om skogssamiskt liv från 1660 till 1800. Av stor hjälp är Filip Hultblads omfattande doktorsavhandling från 1968. Hultblad gör en kulturgeografisk uppteckning av samiska familjer i området, även om han missat att döttrar ärvde marker, och därmed missar avgörande släktskapsförhållanden. Dessutom finns det alltså omfattande litteratur om samer; de tidigare omnämningarna finns så tidigt som av den romerske historikern Tacitus (98), ett flertal på 500–600-talet, och från 1500-tal, 1600-tal och 1700-tal, där väldigt mycket rör specifikt Jokkmokksområdet (Öhman 2021). Det finns studier och berättelser av personer utifrån, och även av samer själva, exempelvis Uppsalastudenten Nicolaus Lundius (1905 (1674)), såväl akademiska som utomakademiska uppteckningar (Ojala 2009; Öhman 2021).

För att undersöka specifikt Brita Stinas och Johan Anders livssituation har jag använt Riksarkivets folkräkningsregister, tillgängligt online, där man för vart tionde år kan följa hur familjerna ser ut och vilka yrken de har, samt status i fråga om markäggande. Husförhörlängderna i kyrkoarkivet är numera digitaliserade och öppettillgängliga, och i dessa framgår läskunnighet och kunskap i luthersk kristendom. Agneta Silversparfs (2002, 2009, 2012) släktforskningsuppteckningar av skogssamiska släkter i Jokkmokksområdet har varit av god hjälp, samt som nämnt hennes avskrifter av J.G. Ullenius intervjuanteckningar.

Brita Stina och Johan Anders, 1868–1873

Brita Stina och Johan Anders hade gift sig i mars samma år som fototogs, 1868. De fick tre barn, 1869, 1871 och 1873, och de tog hand om en kusindotter (Silversparf 2009:13, 16; Riksarkivet Folkräkningar 1870, 1880, 1890). Johan Anders och Brita Stina var, enligt Ullenius (1932) anteckningar, de första så kallade ”nybyggarna” i Sierr (också angivet som Serri eller Sirre), området strax utanför Jokkmokk, mitt emellan Stora Lule älv och Lilla Lule älv, eller norrälven och söralven. Markerna tillhörde Brita Stinas familj, som ägde rätten till området såsom skatteland (Silversparf 2012; Ullenius 1932). Skatteland var alltså land som samer betalade skatt för, och där de hade rätten till fiske, jakt och

renskötsel, från åtminstone 1500-talet in på 1800-talet, då dessa helt sonika togs över av svenska staten utan ersättning (Hultblad 1968:68ff; Korpijaakko-Labba 1994; Laula 1904:11ff; Stenberg & Lindholm 1920).

Under den här tiden blev många samer så kallade ”nybyggare” – det är så de betecknas i husförhörslängder och andra officiella dokument. Detta innebar att de från att ha registrerats av myndigheters företrädare som samer – l*pp*r – och därmed förutsatts ha renskötsel som främsta ekonomiska aktivitet, och förutsatts vara nomadiserande, nu registrerade ett hemman: en bit land. De blev ”bofasta”. Denna registrering gav dels möjligheten att få behålla marken och inte riskera att förlora den till någon annan, dels vissa skattelättnader och även möjlighet att undslippa militärtjänst. I gengäld skulle de bygga en bostad enligt en viss standard, samt utföra en specifik slags odling (jämför Henrysson 1988; Hultblad 1968:68ff; Ösbo 2020).

När Brita Stina och Johan Anders mötte Lotten och Gustaf 1868, hade de ännu inte registrerat nybygget. Vid den här tiden bodde de i en goahte, troligen var det en skogssamisk timmerkåta, i väständerna av sjön Påstojahre/Pastajahre/Basstajávrra (Hultblad 1968:100-101, 118, 255, 311; Riksarkivet Folkräkningar 1870, 1880; Ullenius 1932:35). Såsom boende inom Brita Stinas fars skatteland hade de tillgång till jakt och fiske, och det är troligt att de även hade tillgång till det rika laxfisket i Lule älv. De sel, de rim, eller ”Riebme” som Brita Stinas familjenamn härrör från, var utmärkta ställen för att få tag i stora laxar (Korhonen & Andersson 2010:113).

Det var omkring fem år efter mötet med Lotten och Gustaf, 1873, som de registrerade nybygget. De byggde sig då ett litet hus vid sjön Sierrejaur som beskrivs av Ullenius (1932); ett timmerhus med ett enda rum, 6,3 meter långt och 4,4 meter brett, och en stenspis i ett hörn. Hur mycket bättre denna byggnadsstil eventuellt skulle ha varit än en traditionell robust timmerkåta, utformad för att hantera stora snömängder och stark kyla, återstår att undersöka.

Enligt myndighetsdokumenten ägde Brita Stina och Johan Anders renar. Detta kan förstås från att folkräknaren har kryssat i rutan ”l*pp” för dem båda, vid samtliga tillfällen då de har räknats. I folkräkningen 1900 finns för Johan Anders detta kryss, samt att hans yrke betecknas som ”renskötare”. Även i bouppteckningen efter Brita Stinas död 1910 framgår att de ägde renar såväl som fiskenät (Riksarkivet 1910).

Brita Stina och Johan Anders – utöver deras omfattande expertis ifråga om marker, vatten, djur och fiskar – talade och skrev svenska. Utöver lulesamiska, som jag förutsätter är deras modersmål, utifrån de språk som fanns i området då, så framgår deras kunskaper i katekesen och läskunskaper i svenska språket i husförhörlängderna (Riksarkivet /Jokkmokks kyrkoarkiv). Vad gäller finska så är det fullt möjligt att de hade kunskaper även i detta språk, då det dels fanns finstalande personer i området, som i det närbelägna Kuouka, även kallat Överluleå (Hultblad 1968:170), dels genom all handel och alla förflyttningar i området.

Utbildning i läs- och skrivkunnighet och i kristendom fanns i Jokkmokksområdet sedan länge. Samiska unga män hade utbildats vid Uppsala universitet sedan 1600-talet, och därefter sänts ut för att arbeta som präster. Andra samer verkade i lokala domstolar ända in på 1700-talet (Henrysson 1988; Korpijaakko-Labba 1994; Rydving 2010).

Samer har fortsatt verka som präster och i domstolar, och i lokalpolitik, men någonstans under 1800-tal, parallellt med att samer registrerades som ”nybyggare”, uttraderas den samiska identiteten för de samer som verkade i andra områden än renskötseln (jämför Hultblad 1968).

Under 1700-talet hade sex skolor för samiska barn etablerats. Skolan i Jokkmokk startade 1732 och flera av barnen från Brita Stinas hemby återfinns i elevmatrikeln. Inte alla barn gick i skolan, men de som gjorde det fick i uppgift att undervisa de andra. De fick uppgiften att vara ”kateket” – att undervisa och att även genomföra kontroller, husförhör, för att följa upp att alla kunde läsa och förstå sin lärobok i svenska statens religion, den lutherska katekesen (Henrysson 1988). Materiella spår har jag funnit i det som är kvar av min morfars föräldrahem, ett häbbre: Johan Anders psalmbok och Luthers lilla katekes som Brita Stinas yngre syster, min morfars farmor, hade ägt. Båda böckerna är på svenska.

Skogssamisk kultur attackeras – svenska staten stjälar Brita Stina och Johan Anders marker i Avvittringen 1890

Två decennier efter Brita Stinas och Johan Anders möte med Lotten och Gustaf, hade situationen förändrats radikalt i Jokkmokk. Den så kallade ”Avvittringen” innebar ett avgörande nederlag med förlust av marker

och inkomstmöjligheter för Brita Stina och Johan Anders, deras barn och efterkommande generationer.

1868 hade svenska statens kolonisation av samiska territorier redan pågått under hundratal år. Redan på 1600-talet hade svenska staten riktat sitt intresse mot territorierna i norr.

I ett flertal sammanhang jämfördes samiskt territorium med koloniala besittningar i Västindien, där Sverige också verkade som kolonialmakt. Under 1600-talet öppnades silvergruvor i Nasafjäll, nutida Västerbotten, och Kvikkjokk, nordväst om Jokkmokk. I Tornedalen etablerades koppar- och järngruvor (Elenius 2002; Ojala & Nordin 2015).

Under 1600-talet hade deportationer av samer med deras renhjordar från södra delarna av Sverige norrut inletts, utifrån det kungliga påbudet att samer och samisk renskötsel skulle förpassas dit. Samer ansågs höra hemma i inlandet i norr, i fjällvärlden, L*ppland, och skulle inte konkurrera om markerna i söder. Under 1800-talet blev Norrbotten föremål för ökande intresse från svenska staten, industrialister och kapitalister, i takt med växande behov i industrialiseringens spår av timmer, ved och järnmalm (Elenius 2002; Larsson 2021; Ojala & Nordin 2015; Svanberg 1986).

”Avvittringen” kan enklast beskrivas som en process där svenska staten, kronan, fördelade marker efter eget tycke, till sig själv, samt till den befolkning som man ansåg skulle ha rätt därtill. Till den befolkningen hörde ej renskötande samer, utan dessa lämnades utanför, medan de som hade inrättat sig i bofasthet och bondekultur, vilka lättare kunde kontrolleras av statens företrädare, kunde erhålla äganderätt. Avvittringen hade påbörjats söderut redan 1683 då den svenska staten drev på för att expandera tillgången till skog, för ved som bränsle, nödvändig för gruvdrift och bergsbruk, vilket i sin tur var en avgörande del i såväl svensk krigsföring som export av ”voyagejärn”, vida använt inom slavhandeln (Evans & Rydén 2018; Lundmark & Rumar 2008). Till Jokkmokksområdet, Lule lappmark, nådde Avvittringen först 1873. Det var i samband med den som Brita Stina och Johan Anders först var tvungna att registrera ett nybygge, för att få behålla sin mark. Senare, 1890, blev denna registrering ”slopad” när Avvittringen fortsatte. Hultblads (1968) doktorsavhandling, anteckningarna av Ullenius (1932) tillsammans med en genomgång av Folkräkningsregistret, vart tionde år, vittnar om hur

förlusten av land tedde sig för Brita Stina och Johan Anders. Nedan framgår vad som i folkräkningarna står i rutan för yrkesverksamhet för Johan Anders:

1870: skogsl*pp
1880: nybyggare
1890: skogsl*pp och nybyggare
1900: renskötare
1910: skogstorp

För Brita Stina står yrkeskategori benämnd endast i folkräkningen år 1870, ”skogsl*pp”. Därefter nämns ej något i yrkesrutan. Hennes familjeställning framgår såsom fru, mor, samt att beteckningen ”l*pp” står i kolumnen för anteckningar om ”lyte, främmande nationstillhörighet eller religionsbekännelse”. Även för Johan Anders och deras tre barn antecknas ”l*pp” i denna kolumn.

Ullenius (1932) beskriver vad som hände med Brita Stinas och Johan Anders nybygge, som de registrerat 1873: ”Nybygget blev slopat vid avvitrningen på grund av att marken var s k kronopark. Sedermera ingavs ansökan om att få inneha lägenheten som kronotorp. Denna ansökan beviljades.”

Brita Stina och Johan Anders förpassades alltså, genom statliga politiska beslut, från att fritt kunna nyttja sin ärvda del av skattelandet, till att tvingas registrera ett nybygge, för att säkra sin mark inom det område som tillhörde Brita Stinas familj, därefter till att få sin mark tagen i beslag, och överförd till svenska staten, ”kronan”. Nu tvingades de alltså sända in en förfrågan om att få hyra marken, som ”kronotorp”. De fick detta beviljat.

Enligt folkräkningen år 1900 är båda sönerna, Anders Petter och Lars Paulus, skogsarbetare. Sålunda hade familjen på mindre än tjugo år gått från att vara självförsörjande på egna marker, genom renskötsel och fiske, till att vara hyresgäster, på av staten hyrd mark, och lönearbetare i skogsindustrin.

Konfiskeringen av marker ägda av samer som skedde genom Avvitrningen förstärktes av andra katastrofala slag gentemot samer i form av lagstiftning, såsom den första rennäringslagen 1886, följd av en upp-

Så här kan det ha sett ut hos Brita Stina och Johan Anders när de var nygifta och hade sin bostad vid Basstajávrrre. Bilden visar ett skogssamiskt huvudvise, troligen Nábdnie vid Seldutiedno, i mitten av 1800-talet med en timrad goahte – kåta, luopte – torkställning, ájtte – förrådsboda, gieris – ackja, de boende och en hund. Carl Anton Pettersson, Nils Månsson Mandelgrens arkiv/ Folklivsarkivet Lund/Alvin.

datering 1898. I lagstiftningen gjordes en tydlig skillnad mellan renskötande samer och markägare; man skulle antingen vara det ena eller det andra. Antingen renskötare och same, eller så söka bli – framstå som – svensk och bofast (Laula 1904:18ff; Lundmark & Rumar 2008; Stenberg & Lindholm 1920). Detta skulle följas av än fler ingrepp i samers liv och möjligheter de kommande årtiondena.

Brita Stina, kökssamtalet, moderniteten och svenskheten

Hur hänger då det som hände Brita Stina och Johan Anders ihop med kökssamtalet mellan mig och min mamma över ett sekel senare? Hur hänger det ihop med samisk kamp då och i dag?

Jag ser ett direkt samband i det att vara same nu och då, framför allt skogsame, i en tid då svenska statens begär efter marker, skogar och

vatten ökar exponentiellt. I dag sker det under beteckningen ”grön omställning”, samiska marker och renskötseln tvingas flytta på sig – eller utraderas – för nya gruvor som krävs för vindkraftens och elektrifieringens metaller. Stora områden blir industriområden för vindkraft. Samisk kultur och tradition, och modern livsstil, ifrågasätts och förlöjligas, samer utsätts för hot och hat, och renar attackeras och dödas, och här går svenska statens företrädare i främsta linjen genom politiska beslut och myndighetsbeslut som i praktiken visar att samisk kultur inte är värd något och kan raderas ut, trots att det i dag finns formellt stöd och skydd i såväl internationella konventioner som svensk grundlag och annan svensk lagstiftning (Öhman 2022; Öhman et al., 2021).

Då, i slutet på 1800-talet, och långt in på 1900-talet, ansågs samerna som inte riktigt likvärdiga människor, och samers marker togs i beslag för att användas för vad makteliten ansåg vara Sveriges bästa, men vilket då, som nu, troligen handlade om enskilda personers möjligheter till stora ekonomiska vinster.

Då medförde samisk identitet att man kunde förlora allt i ett slag. För de som var samer, men inte renskötare, fanns det troligen god anledning att vara försiktig, att huka sig. Min morfars farmor hade också tillgång till skatteländ, genom sin familj. Hon kunde tillsammans med sin make registrera ett nybygge och lyckades behålla detta över Avvittringen. Trots att hon var registrerad som same i officiella dokument, så kunde hon och hennes make, som också var same men inte registrerad som sådan, klara sig undan.

Det slutade dock inte med Avvittringen, utan rasismen och rasifieringen av samer, liksom assimileringen – utraderingen – av skogssamisk kultur fortsatte än mer uttalat under 1900-talet. I början av 1900-talet fortsatte de rasbiologiska studierna av samer, med fotografering och skallmätningar, parallellt med en statlig rasistisk och segregering politik gentemot samer –i fråga om såväl utbildningsmöjligheter som rätten till marker och vatten (Elenius 2002; Lundmark 2002; Persson 2018).

Politiken kritiserades av många samer, såsom Elsa Laula (1904) och Karin Stenberg (Stenberg & Lindholm 1920), och även av allierade till samer, men var ändå den som vann genomslag i Sveriges riksdag.

Sveriges riksdag fattade 1921, samma år som många kvinnor äntligen fick rösträtt och det år som i dag betecknas som genomslagsår för svensk

demokrati, beslutet att etablera Statens institut för rasbiologi, i Uppsala. Rasbiologiska institutet öppnade 1922, med samer som det främsta studieobjektet (Broberg 1995; Persson 2018:97ff). Fotograferingen och mätningarna av kroppar, av skallar, intensifierades. Från sent 1950-tal introducerades nya mättekniker, med stöd av genetisk forskning, samtidigt som statens rasbiologiska institut kom att uppgå i Institutionen för medicinsk genetik vid Uppsala universitet (Broberg 1995).

Parallellt med rasbiologiska institutets verksamhet genomfördes ett stort antal åtgärder som än mer minskade livsutrymmet för samer och samisk kultur, och än mer så för skogssamisk kultur. Tvångsförflyttningar av nordsamer med deras renhjordar söderut påbörjades från 1919, vilket direkt påverkade skogssamisk renskötsel i Jokkmokk. Ännu en rennäringslag som utgjorde ännu ett hårt slag mot skogssamisk renskötsel genomfördes 1928, här gavs tydligt företräde till fjällrenskötseln (Lundmark 2002; Marainen 1996; Öhman 2016; Össbo 2020).

Under Brita Stinas och Johan Anders tid inleddes de omfattande skogsavverkningarna, och dessa har fortsatt sedan dess. Konfiskeringen av markerna möjliggjorde även den omfattande exploatering av Luleälven för vattenkraft som inleddes under tidigt 1900-tal. Vattenkraftsutbyggnaden i statlig regi medförde att det från sent 1950-tal blev omöjligt att som tidigare hämta lax från Lule älv. Under 1900-talet förstördes således, genom lagstiftning och genom exploatering, till stora delar möjligheterna att leva helt självförsörjande i Jokkmokksområdet.

Rätten att jaga och fiska tillfaller numera endast de som är skogsägare, det vill säga de som är ättlingar till dem som inte förlorade sina rättigheter i Avvittringen, samt de som har lyckats behålla sina rättigheter inom renskötseln. Än i dag pågår kamp om markerna och vattnen, där samer och annan lokalbefolkning i Jokkmokk, och på många andra ställen i Sábmme, arbetar för att kunna upprätthålla lokal, samisk kultur, att leva hållbart och långsiktigt, i en ständig kamp med svensk lagstiftning och svensk kolonial och bosättarkolonial politik (Öhman 2016; Össbo 2020).

Min historia, min familjs historia, blir vid närmare studier en tydlig del av svensk kolonial och bosättarkolonial historia. Min tidigare bristande kunskap om min familjs erfarenheter utgör en del av uttraderingen, den påtvingade glömskan, av skogssamiska erfarenheter. Min mammas

reaktion i kökssamtalet tolkar jag som en del av det som Habel (2008) beskriver som en strategiskt anammad blindhet för att kunna hantera dessa erfarenheter, för att kunna leva i det bosättarkoloniala Sverige; att förneka samisk tillhörighet, och därigenom förneka att man utsätts för rasism och diskriminering, blir en (social) överlevnadsstrategi. Nordiska museets nutida reproduktion i en webbutställning av bilder på samer tagna i sammanhang av rasbiologiska studier, utan att visa respekt för dessa samer och deras efterlevande, läser jag som en del av en fortsatt bosättarkolonial rasism och diskriminering gentemot samer.

Att resonera kring mitt möte med Brita Stinas bild och min familjs osynliggjorda samiska historia utgör ett återtagande. Jag lyfter fram vår historia, jag utmanar den rasistiska svenska staten som försökt radera ut oss, vår identitet, vårt markägarande – skatteländen. Det blir även ett bidrag till svensk kolonial och bosättarkolonial historia, och därigenom ett bidrag till nordisk och europeisk historisk och kvinnohistorisk forskning.

Jag ger härmed ett bidrag till en förändring av hur denna historia skrivs och hur den återges på museer, i undervisning i skola och på universitet, i läroböcker och i kurslitteratur.

Min artikel kan användas för att belysa vad som hänt och hur det påverkat väldigt många samer, förmått samer till tystnad för att överleva. Denna artikel, liksom allt mitt engagemang inom och för det samiska samhället, och då jag på olika sätt återtar min skogssamiska och lulesamiska identitet, utgör i sig en antirasistisk och antikolonial aktion, ett ifrågasättande av kolonialism, av bosättarkolonialism, av den påtvingade glömskan, av uttraderingen av skogssamisk kultur, av relationer med marker och vatten. Jag använder mina möjligheter som historiker för att bidra till att lyfta fram min familjs minnen som en del av skogs- och lulesamisk historia, av svensk historia, för samtiden och efterkommande generationer.

Författarens tack

Tack till alla som under denna artikels tillblivelse – under mer än ett årtionde – gett mig inspiration och stöd, läst och gett värdefulla kommentarer. Tack till redaktörerna, anonyma fackgranskare och språkgranskare. Skrivandet har skett med stöd av en rad olika forskningsprojekt, varav de

senaste är FORMAS Dnr 2019-01975 ”Leva utan olja?! Omprövande av relationer med land och vatten utifrån urfolks landbaserade expertis för övergång till ett fossilfritt välfärdssamhälle”, inom det nationella forskningsprogrammet om klimat; FORMAS Dnr 2021-01723 ”Miljörättvisa, urfolks landbaserade kunskap och social hållbarhet i Sábmme”, samt Vetenskapsrådet Dnr 2021-03080 ”’Sijddaj máhttsat’ betyder ’kommer hem’ på lulesamiska”.